

νοούμεν ὀρθότερον ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἀρχαιότατα ἐν Ἀττικῇ πλαστικά ἔργα, τὰ ἐξ Ἀκροπόλεως γνωστά πώρινα ἀνάγλυφα καὶ τὰ ἄλλα ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκείμενα λείψανα ἔργων τῆς αὐτῆς ὕλης¹. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ τοῦτου τοῦ ἔργου ὁ τεχνικός χαρακτήρ ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀσκήσεως καὶ ἀπεργασίας τῶν πωρίων τούτων ἔργων, ἥτις ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων μνημείων λίαν διαδεδομένη καὶ συνήθης ἦτο εἰς τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους τῆς ἐν Ἀττικῇ πλαστικῆς τέχνης. Ἡ εἰς ὑπερβολὴν δὲ στρογγύλη

καὶ ἀπαλὴ ἀπεργασία μερῶν τινῶν τοῦ σώματος, μάλιστα δὲ ὁ σχηματισμὸς τῶν μαστῶν καὶ ἡ πρὸς τὰ πλάγια μέρη περιγραφὴ αὐτῶν, ἡ ἔλλειψις λεπτότητος τῶν γραμμῶν καὶ ἡ ἀπότομος ἐνιαχοῦ τοῦ κορμοῦ σύνθεσις τῶν μερῶν δεικνύουσι καταφανῶς ὅτι ὁ τυπικός χαρακτήρ τοῦ ἔργου τούτου ἐμορφώθη ἐν τῇ ἀπεργασίᾳ λίθου μᾶλλον μὲν ἀπαλοῦ ἤ ττον δὲ λεπτοῦ τοῦ μαρμάρου· τοιοῦτος δὲ λίθος εἶνε ὁ πῶρος.

Ἐν Ἀθήναις.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ

ΧΑΛΚΗ ΚΕΦΑΛΗ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(Πλ. 3)

Πλείστου λόγου ἄξιον εὑρημα ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκροπόλεως εἶνε καὶ ἡ περισθεῖσα αὐτῇ κεφαλὴ χαλκοῦ ἀνδριάντος, ἣν ἐν τῷ 3^ῳ πίνακι ἀπαικονίζομεν νομίζοντες ὅτι παρέχομεν τοῖς ἀρχαιολογοῦσιν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ἀντικείμενον σπουδῆς².

Ἡ κεφαλὴ αὐτῇ εἰκονίζουσα πωγωνοφόρον τινὰ ἄνδρα εἶνε φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους, τὸ κρανίον ὁμοῦς αὐτῆς εἶνε μείζον ἢ κατὰ λόγον τοῦ προσώπου. Τὸ δολιχοκέφαλον δὲ σχῆμα τὸ ὁποῖον μόνῃ ἢ κεφαλῇ αὐτῇ ἐξ ὄλων τῶν ἐν Ἀκροπόλει εὑρεθέντων ἀρχαϊκῶν ἔργων δεικνύει δὲν εἶνε ἴδιον τοῦ τύπου αὐτῆς, ἀλλ' ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ λόγων ἐξωτερικῶν. Ἐφερε δηλ. αὐτῇ κάλυμμα τι, περικεφαλαίαν πιθανῶς, πρὸς τὸ κάλυμμα δὲ τοῦτο ἔλαβε καὶ τὸ κρανίον σχῆμα ἀνάλογον, ἕνεκα τούτου δὲ καὶ μείζον. Ὅτι δὲ ὑπῆρχε τῆς κεφαλῆς ταύτης κάλυμμα ἰδίᾳ εἰργασμένον φαίνεται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ κρανίου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας τῆς κόμης. Ταύτης δηλ. μόνον τὰ κατώτατα μέρη, ὅσα δὲν ἠδύνατο νὰ καλύψῃ ἢ περικεφαλαία, εἶνε ἐξεργασμένα, τῶν τριγῶν ἐγκεχαραγμένων διὰ λεπτοῦ ὄργάνου μετὰ περιέργου ἐπι-

μελείας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χαλκοῦ, εἶνε δὲ καὶ παχύτερά πως. Ἡ κόμη δὲ αὐτῇ δὲν ἔχει τὴν περιέργον ἐκείνην κατασκευὴν ὅπως συνήθως αἱ τῶν ἀρχαϊκῶν χαλκῶν μάλιστα κεφαλῶν αἱ μετὰ πλοκάμων καὶ βοστρύχων ἠσκημέναι δεικνύουσιν, ἀλλ' εἶνε ἀπλῆ καὶ βραχεῖα καὶ τοιοῦτον ἔχει τὸ σχῆμα ὅσον καὶ ἐκ τῶν γραφῶν τῶν ἀττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων γνωρίζομεν καὶ ἐκ τινῶν ἀττικῶν ἐπίσης ἀναγλύφων. Τὰ κατώτατα δὲ τῶν τριγῶν ἄκρα, ἅτινα δίκην στεφάνου τὴν κεφαλὴν περιθέουσι, δὲν εἶνε πάντα ἴσα οὐδ' εὐθέως ἀποκεκομμένα, ἀλλ' ἔχουσι φυλλοειδῆς πως καὶ ὀδοντωτὸν τὸ σχῆμα. Καὶ τοῦτο δὲ ὀφείλομεν ἔτι νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς ταύτης ὑπάρχει στρογγύλη τις ὀπή, δι' ἧς καταφαίνεται ἔτι ὁ ἐντὸς αὐτῆς πηλός, ὃς πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς πυρὴν εἰς τοὺς τεχνίτας κατὰ τὴν χώνευσιν τοῦ χαλκοῦ.

Τὰ ὄμματα ἦσαν ἰδίᾳ ἐντεθειμένα ἐκ λευκῆς τινος, ὑελώδους πιθανῶς, ὕλης, ταύτης δὲ ἐλάχιστον μέρος σώζεται ἔτι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κανθῷ τοῦ ἐτέρου ὀφθαλμοῦ.

Ὁ δὲ πῶγων ἔχει τὸ σφηνοειδῆς σχῆμα τὸ σύνθετες εἰς τὰ ἀρχαϊκὰ μνημεῖα τὸ ἐπικρατήσαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔκτου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Ἀποτελεῖ δὲ συμπαγῆ ὄγκον ἐπὶ τῆς ἐπι-

¹ Ὅρα καὶ τὴν ἐμὴν πραγματείαν «Περὶ τοῦ ἀρχαιότερου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου».

² Ὅρα καὶ Ῥωμαΐδου «Τὰ Μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν» πίν. 15.

φανερίας τοῦ ὁποίου εἶνε δεδηλωμένοι αἱ τρίχες αὐτοῦ ἐκάστη λεπτότατα ἐγκεχαραγμένη· μετὰ πολλῆς δὲ περιεργείας εἶνε ἐξεργασμένον, τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ πώγωνος, ὅπερ ἀποτελοῦσιν αἱ ὑπὸ τὸ κάτω χεῖλος φυόμεναι τρίχες βραχυτέρας σχηματίζονται.

Τοιαύτη ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς κεφαλῆς ταύτης. Οὐδὲν δὲ ἐξωτερικὸν ἢ ἄλλο σημεῖον ὑπάρχει δυνάμενον νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦτο ἀγάλματος εἰκονίζοντος θεόν τινα, πιθανώτερον δὲ φαίνεται μᾶλλον ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο εἰκονικὸν ἀνάθημα ἰδιώτου ἀφιερῶντος ἑαυτὸν τῇ θεᾷ. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι ἐν Ἀκροπόλει ἦσαν συνήθεις κατὰ τὸν πέμπτον ἤδη πάντως δὲ καὶ κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τοιαῦται εἰκονικαὶ παραστάσεις ὡς ἰδιωτικὰ εἰς τὴν θεᾶν ἀναθήματα (ὄρα περὶ τούτου Furtwängler, Mittheilungen 1880 σ. 27 κ. ἐ.). Φαίνεται δὲ ὅτι ὄχι μόνον τὸ χαλκοῦν τοῦτο ἔργον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν Ἀκροπόλει ἀγάλματα ἰππέων¹, ὧν λείψανά τινα ἐν Ἀκροπόλει εὐρέθησαν ἐσχάτως καὶ τὰ πλείστα ἴσως τῶν γνωστῶν ἀγαλμάτων γυναικείας μορφῆς ἐν τῷ ἐθίμῳ τούτῳ ἔχουσι τὴν αἰτίαν τῆς ἐν Ἀκροπόλει ἰδρύσεως αὐτῶν. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο ἔχει μεγάλην σημασίαν ὄχι τόσο δι' αὐτὴν ταύτην τὴν παράστασιν ὅσον διὰ τὴν τέχνην αὐτοῦ.

Ἐκ πρώτης ἀπόψεως φαίνεται ὅτι ἔχει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰ Αἰγινητικὰ ἔργα· σφάλλεται ὅμως εἴ τις παραγόμενος ὑπὸ τῆς γενικῆς ταύτης ὁμοιότητος, νομίζει ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἔργον εἶνε Αἰγιναιῶν τέχνης. Λέγω δὲ τοῦτο ὄχι διότι ἀποδέχομαι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Αἰγιναιῶν μόνον τεχνίτας ἀπέκλειον διὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἔχθραν τῶν ἐργαστηρίων αὐτῶν, ὅπως πρότερον τῶν ἀρχαιολόγων τινὲς ἰσχυρίζοντο. Τοῦναντίον δὲ μᾶλλον φαίνεται μοι βέβαιον, ὅτι ὑπῆρχε ζωηροτέρα ἐπικοινωνία τῶν Αἰγινητῶν καὶ Ἀθηναίων ἢ τῶν ἄλλων πρὸς ἀλλήλους τεχνιτῶν. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύουσι σαφῶς τοῦτο μὲν αἱ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἀκροπόλει εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δύο περιφημοτάτων ἐξ Αἰγίνης ἀνδριαντοποιῶν τοῦ Κάλωνος (Löwy, Inschrift. griech. Bildh. 27) καὶ Ὀνάτα², τοῦτο δὲ

καὶ τὰ ἀττικὰ ἔργα, ἅτινα εὐρέθησαν ἐν Αἰγίνῃ (Mittheil. 1883 πίν. XVII). Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσι γενικά τινα γνωρίσματα κοινὰ τῇ χαλκῇ κεφαλῇ καὶ τοῖς Αἰγινητικοῖς ἔργοις, εἰς τὴν συνεχῆ ταύτην ἐπικοινωνίαν τῶν τεχνιτῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν αὐτά. Καὶ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἐνθυμώμεθα, ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα, ἅτε σχεδὸν σύγχρονα ὄντα, ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχουσι καὶ κοινὰ τῆς ἐποχῆς αὐτῶν γνωρίσματα. Ἐὰν ὅμως ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὴν χαλκὴν κεφαλὴν συγκρίνοντες αὐτὴν πρὸς τὰ Αἰγινητικά, εὐρίσκομεν πλείστας διαφορὰς. Αὐτὸς ὁ ἐξωτερικὸς τύπος μάλιστα δὲ τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος τῆς κεφαλῆς ταύτης εἶνε διάφορα τῶν Αἰγινητικῶν. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι ἡ ἔλλειψις ζωῆς καὶ ἐκφράσεως καὶ ἡ ἰσχνότης καὶ συστολή τῆς κατασκευῆς αὐτῶν χαρακτηρίζει τὰς κεφαλὰς τῶν Αἰγινητικῶν ἔργων, τοῦναντίον δὲ ἡ τῆς χαλκῆς κεφαλῆς κατασκευὴ δεικνύει, ὅπως καὶ πάντα τὰ ἐξ Ἀττικῆς ἀρχαῖα ἔργα, φύσιν τρυφῶσαν καὶ ζωὴν ἀναδίδουσιν. Οὐ μόνον δὲ ζωηρὰ καθόλου εἶνε ἡ παράστασις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἔκφρασιν τινα ἤθους, ἰδιοφυίας (Individualität) ἔχει. Δυστυχῶς δὲν σώζονται ἐν Ἀττικῇ ἄλλα σύγχρονα καὶ ὅμοια κατὰ τὴν παράστασιν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ χαλκᾶ ἔργα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλέστεροι ὅροι συγκρίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν σωζομένων καὶ ἀρχαιοτέρων ἀττικῶν ἐκ μαρμάρου ἔργων πρὸς τὴν χαλκὴν κεφαλὴν ἀποδεικνύεται ἡ ἀττικὴ αὐτῆς καταγωγὴ. Καὶ αὐταὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐν Ἀκροπόλει γνωστῶν ἀγαλμάτων γυναικείας μορφῆς ἔχουσιν οὐ μόνον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τέχνης καὶ ἡ χαλκῇ αὕτη κεφαλὴ, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν τοῦ προσώπου τύπον, διαφέρουσαι ταύτης κατὰ τοσοῦτο μόνον ὅσον ἦτο ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ γένους ἀναγκαῖον¹. Δυσκόλως δὲ

ἴσως νὰ συνάψωσι τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ περιφήμου τούτου ἐξ Αἰγίνης τεχνίτου.

¹ Δὲν εἶνε παράδοξον νὰ ἀντείπωσιν ἡμῖν ἐκεῖνοι τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων, οἵτινες συνειθίζουσι νὰ ἀποδλέπωσι μετὰ ὀρθοσκευτικῆς εὐλαβείας εἰς τὰ μέτρα, ὅτι ἡ χαλκῇ κεφαλὴ δὲν ἔχει τὸν αὐτὸν τύπον καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ μνημονευθέντα ἔργα, ὡς διάφορα τὰ μέτρα τοῦ προσώπου ἔχουσα· ὁμολογῶ δὲ τὴν ὁμοιότητα τοῦ χαρακτῆρος ἔργων τέχνης δὲν συνειθίζω νὰ θεωρῶ ἐξηρητημένην ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν μέτρων. Ὅπως δὲ ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει οἰκογενειακὸς τις τύπος μεταξὺ συγγενῶν διαφόρου γένους καὶ διαφόρου ἡλικίας, οὕτω καὶ ἐν τῇ τέχνῃ διακρίνομεν μεταξὺ ἔργων ὄχι μόνον συγχρόνων, ἀλλὰ καὶ διαφό-

¹ Ὅρα καὶ πίνακα 2.

² Εὐρέθη ἐν Ἀκροπόλει βάσις ἐνεπίγραφος ἀναφερομένη εἰς τὸν Ὀνάταν· δημοσιευθεῖσεται προσεχῶς ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι. Ὅσοι δὲ φρονοῦσιν, ὅτι ἡ κεφαλὴ αὕτη εἶνε Αἰγινητικῆς τέχνης, ἠδύναντο

δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ ὅτι καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Μοσχοφόρου περιέχει πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ τύπου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς χαλκῆς κεφαλῆς, ἀτελέστερα ὅμως καὶ ἀγροικότερα διὰ τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ ἔργου τούτου ἡλικίαν.

Ὁμοιότροπος τῇ χαλκῇ ταύτῃ κεφαλῇ καὶ σύγχρονος κατὰ τὴν ἡλικίαν τῆς τέχνης εἶνε, ἂν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ μνήμη, καὶ ἡ ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου μαρμαρινὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρός φέροντος περικεφαλαίαν (Κατάλ. ἀρ. 40). Ὁ Brunn

μνημονεύων τοῦ ἔργου τούτου ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Γλυπτοθήκης δὲν ἀποφαίνεται σαφῶς τίνος τέχνης ἔργον εἶνε, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι πλεονεκτεῖ τῶν Αἰγινητικῶν im Ausdrücke individuellen Lebens. Διὰ ταύτην αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τὴν ἄλλην πρὸς τὴν χαλκῆν κεφαλὴν ὁμοιότητα νομίζω ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἔργον εἶνε ἀττικῆς μᾶλλον τέχνης.

Ἐν Ἀθήναις.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΣΙΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ

Ἐσχάτως εὐρέθη ἐπὶ τῆς Ἀθηνῶν Ἀκροπόλεως πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐρεχθείου τεμάχιον μαρμάρου

παρεμφερὲς μέρει κατωτέρῳ Ἐρμοῦ τῆς τετραγώνου ἐργασίας, ἔχον τὰ ἐξῆς:

(Ἐντὸς κισσίνου στεφάνου).

(Ἰχνη στεφάνου).
ΚΑΝΗΦΟ
ΡΗΣΑΣΑΝΔ
ΙΟΝΥΣΩΙΕΠΙ
ΣΕΛΕΥΚΟΥ
ΑΡΧΟΝΤΟ
Σ

Κανηφο-
ρήσασαν Διο-
νύσωι ἐπὶ
Σελεύκου
ἄρχοντο
ς

ΟΔΗΜΟΣΚΑΙΗΒΟΥΛΗ

(Ἐλάϊνος στέφανος). (Ἐντὸς κισσίνου στεφάνου)

ΚΑΝΗΦΟ
ΡΗΣΑΣΑΝ
ΜΗΤΡΙΟΕΩ
Ν
ΚΑΝΗΦΟ
ΡΗΣΑΣΑΝΔΙΟ
ΝΥΣΩΙΕΠΙΗ
ΡΑΚΛΕΟΔΩ
ΡΟΥΑΡΧΟ
ΝΤΟΣ

Ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλὴ

Κανηφο-
ρήσασαν
Μητρί θεῶ-
ν
Κανηφο-
ρήσασαν Διο-
νύσωι ἐπὶ Ἡ-
ρακλεοδώ-
ρου ἄρχο-
ντος.

Καθὼς εἶναι διατεταγμένη ἡ ἐπιγραφή, λείπει εἰς μόνον στέφανος· διότι αἱ λέξεις ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλὴ ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐν τῷ μέσῳ τῶν στεφάνων. Ἀνωτέρω δὲ δυνατὸν νὰ ἦτο ἐν ὁλόκληρον τιμητικὸν ψήφισμα, δυνατὸν δὲ καὶ μόνον τὸ ὄνομα τῆς τιμηθείσης παρθένου.

Αἱ κανηφόροι ἀπαντῶσιν ἐν πολλαῖς λατρείαις,

ρὸ ἡλικίας καὶ διαφόρου παραστάσεως, κοινὸν σχολικὸν χαρακτῆρα ἀνεξάρτητον τῶν μέτρων.

κατ' ἐξοχὴν δ' ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων¹. Κανηφόρος ἐν τῇ τοῦ Διονύσου λατρείᾳ ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ C. I. A. 420, τῇ ἐπὶ ἄρχοντος Ζωπύρου, ὅστις τίθεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6'. πρὸ Χρ. αἰῶνος².

¹ Κανηφορήσασα Ἐλευσινίους C. I. A. III, 916. Καν. Ἐπιδαυρίους, αὐτόθι 916. Καν. Ἀσκληπίω, αὐτ. 921. Κανηφόροι γ' ἀπὸ Παλλωδίου, 328. Κανηφορήσασα Σαράπιδος καὶ Εἰσιδος, 923.

² Dumont, Essai σ. 121. Momms, Heortol. σ. 393, σημ. 2. Köhler εἰς ἐπιγρ.

Φωτογραφία Ἀδελφῶν Τυρκοῦδων

ΧΑΛΚΗ ΚΕΦΑΛΗ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ